प्राक्कथन

प्रजातन्त्र पुनर्प्राप्तिपछिको एक दशक नेपाली सञ्चार जगत्का लागि अत्यन्तै उर्वर रहेको छ। तर यसै अवधिमा जनसङ्ख्याको हिसाबले आधाभन्दा बढी स्थान ओगटेका दलित र जनजाति समुदायलाई भने सञ्चार क्षेत्रले यथोचित स्थान नदिई उपेक्षा गरेको भन्ने आरोपहरु बरोबर सुन्न पाइयो। अत्यन्त सीमित मात्रामा दलित र जनजातिसम्बन्धी समाचार, लेख/कार्यक्रमहरु छापा, रेडियो र टेलिभिजन मार्फत प्रकाशित र प्रसारित हुने गुनासो सुनिन्छ। यी आरोप र गुनासाहरुमा कति सत्यता छ भन्ने तथ्य विश्लेषण गर्न सामाजिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रले २०५७ सालमा "नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति" विषयमा अनुसन्धान गरेको हो। यस अनुसन्धानमा विद्युतीय सञ्चार माध्यम टेलिभिजनलाई समेटिएको छैन। प्रिन्ट र रेडियोमा पनि सबै संस्थाहरु हाम्रो अनुसन्धानभित्र पर्न सकेका छैनन्। तर अनुसन्धानमा समेटिएका प्रकाशन गृह र रेडियो स्टेसनमा दलित र जनजातिको सङ्ख्यागत उपस्थिति तथा उनीहरुको सवालले पाएको स्थानले नेपाली सञ्चार माध्यमहरुमा दलित र जनजातिको स्थितिको प्रतिनिधित्व गर्न सकेको छ भन्ने हामीले सोचेका छौं।

नेपाली मिडियाको वर्तमान स्थितिबारे प्रत्यूष वन्त र प्रजातन्त्रमा मिडियामा जातीय प्रतिनिधित्वको सवालबारे सी.के. लालले लेख्नु भएका लेखहरुबाट यो पुस्तक सुरु हुन्छ। छापा पत्रकारितामा दलित र जनजातिको सङ्ख्यागत प्रतिनिधित्व जान्ने उद्देश्यले प्रकाशन गृहहरुको राष्ट्रिय सर्वेक्षण गरिएको छ। यसका लागि आवश्यक प्रश्नावलीको प्रारुप सी.के. लालले तयार गर्नुभएको हो। सर्वेक्षणका लागि अनुसन्धान टोलीका सदस्यहरु शेखर पराजुली, भास्कर गौतम र देवराज हुमागाईले काठमाडौं लगायत अधिराज्यका प्रमुख २४ शहरहरुका प्रकाशन संस्थामा गएर आवश्यक तथ्याङ्क प्रश्नावली मार्फत सङ्कलन गर्नुभएको हो। तथ्याङ्कको प्रारम्भिक सूचीकरण र तालिकीकरण गरेर विश्लेषण गरेपछि प्राप्त नतिजालाई दलित र जनजाति सवालका विज्ञ र सामाजिक कार्यकर्ताहरुका साथै पत्रकारितासंग सम्बन्धित केही व्यक्ति र संस्थाका अगाडि राखेर उहाँहरुको धारणा बुझ्ने काम समेत यस अनुसन्धानमा भएको छ। सर्वेक्षणको अन्तिम विश्लेषण शेखर पराजुली र भास्कर गौतमले गर्नु भएको हो।

त्यस्तै छापामा दलित र जनजातिका सवालबारे के कस्ता लेख र समाचार प्रकाशित भएका छन् भन्ने जान्न मूल प्रवाहका केही अखबारहरुको निश्चित अवधिको विषयबस्तु विश्लेषण गरिएको छ। यिनका सबल र दुर्बल पक्षहरुको चर्चा पनि यसमा समेटिएको छ। दलितहरुका सम्बन्धमा प्रमोद भट्ट र जनजातिको सम्बन्धमा शेखर पराजुलीले यो विश्लेषण गर्नु भएको छ। रेडियो नेपाल र सम्पादकीय विषयबस्तु भएका केही एफएम स्टेसनहरु पनि हाम्रो अध्ययनमा परेका छन्। दलित र जनजातिका सवालहरुमा के कस्ता कार्यक्रमहरु रेडियोमा बजेका छन् र तिनका सबल र दुर्बल पक्षहरु के के हुन् भन्ने बारे चक्रमान विश्वकर्मा र कुमार यात्रुबाट विश्लेषण भएको छ।

सञ्चार क्षेत्रमा दलित र जनजातिको प्रतिनिधित्व प्रतिशतलाई उनीहरुको जनसङ्ख्याको प्रतिशतको हाराहारीमा पुऱ्याउनका लागि तथा सञ्चार क्षेत्रले उनीहरुका विभिन्न सवालहरुलाई बढी भन्दा बढी स्थान दिनका लागि भविष्यमा गर्नु पर्ने कार्यहरुलाई यस

अध्ययनको आधारमा सुझावको रुपमा हामीले प्रस्तुत गरेका छौँ। प्रस्तुत सुझावमध्ये केही हाम्रा अनुसन्धानकर्ताहरुलाई अरुबाट प्राप्त भएका हुन् भने बाँकी चाहिँ उहाँहरुको विश्लेषणको निष्कर्षमा आधारित छन्।

यस अनुसन्धानसँगसँगै हामीले *छापामा दलित* र *छापामा जनजाति* नामका दुई पुस्तकहरु तयार गरेका छौँ। ती पुस्तकहरुमा दलित र जनजातिका बारेमा प्रकाशित विभिन्न समाचार तथा लेखहरु संग्रह गरिएको छ। ती दुई पुस्तकहरु यस पुस्तकको 'निष्कर्ष र सुझाव' खण्डमा व्यक्त गरिएझैँ पत्रकार प्रशिक्षण-प्रक्रियाका साथसाथै दलित र जनजाति आन्दोलनका अरु पक्षधरहरुका लागि समेत सन्दर्भ ग्रन्थ हुन सक्छन् भन्ने हाम्रो विश्वास छ।

यस अनुसन्धानका विभिन्न चरणमा हामीले धेरै व्यक्तिहरुबाट सहयोग प्राप्त गरेका छौँ। सर्वेक्षणका क्रममा विभिन्न प्रकाशन गृहले उदारतापूर्वक हामीलाई आवश्यक जानकारी र सूचनाहरु उपलब्ध गराएका छन्। त्यसका निम्ति हामी कृतज्ञ छौँ। रेडियो कार्यक्रमको अध्ययनमा हामीलाई आवश्यक सूचना र जानकारी उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने विभिन्न रेडियो स्टेसनका पदाधिकारी र कार्यक्रम उत्पादकहरुलाई हामी धन्यवाद दिन्छौँ। सर्वेक्षणको नतिजा र सम्पूर्ण अनुसन्धानको निष्कर्ष तथा सुझाव सम्बन्धमा कुराकानी गरिएका विभिन्न संस्थासँग सम्बद्ध व्यक्तिहरुप्रति पनि हामी आभारी छौँ। अनुसन्धानको प्रतिवेदनबारे मार्टिन चौतारीमा छलफल गर्दा थप सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण सहभागीहरुलाई धन्यवाद दिन्छौँ। आफ्नो संग्रहमा रहेका पत्रपत्रिकाका पुराना अङ्कहरु हामीलाई उपलब्ध गराई यस अनुसन्धानमा सहयोग गर्नुहुने विभिन्न प्रकाशन गृहहरु र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय पुस्तकालय लगायत अन्य संघ-संस्थाहरुप्रति पनि हामी कृतज्ञ छौँ।

जनजाति र दलित आन्दोलनका विज्ञ डा. कृष्णबहादुर भट्टचनको मन्तव्यका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छौँ। यो पुस्तकको भाषागत सम्पादनमा सहयोग गर्ने खगेन्द्र संग्रौला र रमा पराजुली, कम्प्युटर ले-आउटको जिम्मा लिने डंगोल प्रिन्टर्स र प्रकाशक एकता बुक्सलाई पनि हाम्रो धन्यवाद छ। यो अनुसन्धान गर्न सामाजिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रलाई आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने जापान फाउन्डेसन एसिया सेन्टर ९ब्बउबल ायगलमबतष्यल ब्क्ष्ब ऋभलतचभ० प्रति हामी आभारी छौँ।

प्रत्यूष वन्त र शेखर पराजुली

सामाजिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र

पोष्ट बक्स १३४७०, काठमाडौँ, नेपाल

वैशाख २०५८